

UTEMELJENJE KANTOVE PRAKTIČKE FILOZOFIJE: KONSTRUKCIJA I ZNAČENJE DJELA “UTEMELJENJE ZA METAFIZIKU ĆUDOREĐA”

Goran Gretić

*Sveučilište u Zagrebu,
Fakultet političkih znanosti*

Pregledni rad

Primljeno: svibanj 2007.

Sažetak U ovom radu autor daje sistematsku analizu i interpretaciju Kantovog kapitalnog djela “Utemeljenje za metafiziku ćudoređa”. Autor pokazuje kako je Kant svoj program utemeljenja novovrsne metafizike vidio kako osebujno jedinstvo praktičkog i teorijskog djela filozofije, tj. jedinstva čistog praktičkog uma sa spekulativnim umom. To se već iskazuje u početnom zajedničkom načelu “Utemeljenja...”, jer “na kraju može postojati jedan i isti um koji se samo u primjeni može razlikovati”.

Ključne riječi čisti praktički um, teorijski um, kategorički imperativ, autonomija volje, zbiljnost slobode

Uvodu u svoje djelo “Utemeljenje za metafiziku ćudoređa” iz 1785. (*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*),¹ koje je danas po općem sudu jedno od temeljnih djela cijele povijesti moralne filozofije, Kant obavje-

štava čitateljstvo da će prije svoga najavljenog i očekivanog sistematskog djela “Metafizika ćudoređa”² ipak prethodno objaviti dotični rad.

Kant nastavlja rad na konačnom oblikovanju svoje moralne, praktičke filozofije, a u tom je okviru “Uteme-

¹ Kod nas prevedeno pod naslovom: *Osnivanje metafizike ćudoređa*, Zagreb 1955, novo izdanje 1995.

² Naš prijevod: I. Kant, *Metafizika ćudoređa*, Zagreb, 1999.

ljenje za metafiziku čudoređa” njegovo prvo djelo iz tog područja (1788. objavljuje “Kritiku praktičkog uma”³, a 1797. “Metafiziku čudoređa”). Ono se sastoji od dva glavna dijela: prvi dio nosi naslov “Metafizički početni temelji pravnog učenja”, a drugi “Metafizički početni temelji učenja o vrlinama”⁴.

Zasigurno se može reći kako je vrlo karakteristično to što je Kant usporedo s radom na utemeljenju praktičke filozofije objavio i svoj znameniti rad “Metafizički početni temelji prirodne znanosti”⁵ iz 1786. Ta se činjenica može uzeti kao očita potvrda da je Kant svoj program metafizike vidio kao osebujno jedinstvo praktičkog i teorijskog dijela filozofije. Odnosno, Kant je započeo izradu svog jedinstvenog sistema filozofije već u vrijeme rada na kritici teorijskog uma. On to izričito ističe već u predgovoru djelu “Utemeljenje za metafiziku čudoređa” gdje, opravdavajući njegovo zasebno objavljivanje, kaže da se mora pokazati jedinstvo čistoga praktičkog uma sa spekulativnim umom. Pritom se radi o jedinstvu koje se mora prikazati u smislu njihova zajedničkog načela jer, kako kaže Kant, “na kraju može postojati samo jedan i isti um, koji se može razlikovati samo u primjeni”⁶.

³ Naš prijevod: I. Kant, *Kritika praktičkog uma*, Zagreb, 1974.

⁴ Usp. *Vorlesungen über Moralphilosophie*, 1774/1779, sv. XXVII, Akademieausgabe; tu je dan i cjelokupan pregled Kantova mišljenja u vrijeme pisanja Metafizike čudoređa.

⁵ Naš prijevod: I. Kant, *Metafizička polazna načela prirodnih znanosti*, Sarajevo, 1990.

⁶ I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 10. Usp. Lehmann, G., *Beiträge zur Geschichte und Interpretation der Philosophie Kants*,

U “Utemeljenju za metafiziku čudoređa”, koje bi se zapravo moglo označiti kao neka vrsta prethodnog rada u smislu utemeljenja metafizike čudoređa i praktičke filozofije, valjalo je, po Kantu, najprije analitičkom metodom iznaći načela koja opravdavaju važenje kategoričkog imperativa. Da bi stvorio pretpostavke za svoj planirani sustav kasnije metafizike čudoređa, koja je konstituirana po sintetičkoj metodi, Kant je u drugom odjeljku djela “Utemeljenje za metafiziku čudoređa” dao i jedan “prijelaz”. Taj “prijelaz” vodi k njegovu kasnijem glavnom djelu iz područja praktičke filozofije, naime “Kritici praktičkog uma”. Kad se pritom uzme u obzir da je djelo “Utemeljenje za metafiziku čudoređa” iz 1785. zapravo imalo zadaću da bude temelj Kantovoj kasnijoj metafizici čudoređa, moglo bi se reći da je ono na određeni način utemeljenje utemeljenja, odnosno da zajedno s “Kritikom praktičkog uma” pripada utemeljenju Kantove “Metafizike čudoređa”⁷.

U opreci spram svojih ranijih filozofijskih stajališta, s početka 1770-ih, u djelu “Utemeljenje za metafiziku čudoređa” Kant zastupa aprioristički karakter metafizike kao “čiste” znanosti uma, dakako, pod novim kritičkim pretpostavkama. I u tom se području praktičke filozofije može dakle, kao i u teorijskoj filozofiji, govoriti o kopernikan-

Berlin, 1969; Kaulbach, F., *Immanuel Kants “Grundlegung zur Metaphisik der Sitten”*, Darmstadt, 1985.

⁷ Usp. Bittner, Rüdiger, “Das Unternehmen einer Grundlegung zur Metaphisik der Sitten”, u: *Grundlegung zur Metaphisik der Sitten, Ein kooperativer Kommentar*, iz. O. Hoffe, Frankfurt, 2000; Siep, Ludvig, “Wozu Metaphisik der Sitten”, *ibidem*.

skom obratu, ali o obratu u moralnoj filozofiji. U predgovoru svom djelu Kant govori o tome da se metafizika koju on ima na umu zbog svoga "racionalnog" karaktera razlikuje od svake empirijske znanosti. Pritom misli na antropologiju i empirijsku psihologiju, odnosno na znanosti koje promatraju "bitak" čovjeka, ali ne i ono normativno, ono njegovo "treba da". Što se tiče antropologije, koja je inače Kantova omiljena tema, izložio ju je i razradio u "pragmatičkom pogledu", što znači da je organizaciju čovjeka promatrao u vidokrugu njegovih mogućnosti i sposobnosti. Radi se o darovima kojima pak čovjek raspolaže od prirode i na osnovi kojih kao djelujući subjekt izgrađuje svoju egzistenciju umnog bića.

Za razliku od svog ranijeg moralnog učenja pod utjecajem engleskih moralnih filozofa, primjerice Hutchesona, u predgovoru "Utemeljenju za metafiziku ćudoređa" Kant zagovara "čistu moralnu filozofiju", odnosno filozofiju koja je potpuno "očišćena" od svega što je empirijsko i što pripada antropologiji. Ono što općenito vrijedi kao "obveznost" ćudorednog zakona po Kantu nikako ne može biti "priroda čovjeka" ili empirijski dani uvjeti njegova života. Upravo suprotno – opće, univerzalno značenje može imati jedino zakonodavni akt "čistog" ili "očišćenog" uma, a koji se mora smatrati onim koji jamči opću valjanost i nužnost moralnog zakona. Stoga tako koncipirana metafizika mora voditi računa o tome da se ljudsko djelovanje odvija na temelju zakonodavnih djelatnosti čistoga praktičkog uma. Pritom se um ne može promatrati samo kao antropolojsko svojstvo primjereno tradicionalnom određenju čovjeka kao umnog bića, nego se, štoviše, praktički um po-

ima kao ukupnost zakonodavnih "čistih" temeljnih načela djelovanja, a koja opet normiraju svijet empirijskog djelovanja. Kant dakle ima pred očima metafizički model carstva umnih bića uopće. U tom se okviru čovjek mora promatrati kao biće koje također pripada tom carstvu. Međutim posebnost i osebnost čovjeka iskazuje se u tome da je on isto tako izložen osjetilnim, tj. izvanumskim nagonima. Stoga on i ne slijedi zakon uma naprosto prirodnom nužnošću. Upravo je ta činjenica objašnjenje i razlog po kojem čovjek jest i stoji u situaciji trebanja. Praktička pravila, na primjer mudrosti ili uspješnog ponašanja, svakako se mogu vezati uz neko vladanje općenito i u svakodnevici, no ta se pravila ipak ne mogu nazvati moralnim zakonom, tj. "trebanjem". Drugim riječima, ako ta pravila ne izvire bezuvjetno iz zakonodavstva čistoga praktičkog uma, ona ne mogu biti moralni zakon, koji kao takav nije prvotno usmjeren na uspjeh djelovanja, nego je utemeljen na uvjerenju o dužnosti.⁸

U početnim odjeljcima predgovora "Utemeljenju..." Kant se u prikazu svog programa metafizike općenito oslanja na tradiciju. Budući da mu je polazište jedinstvo metafizičkog uma, on ima pred očima onaj sustav filozofije i njezinu podjelu koja, kako kaže, potječe još

⁸ Usp. HOFFE, Otfried, *Immanuel Kant*, München, 1996; HENRICH, Dieter, "Das Problem der Grundlegung der Ethik bei Kant und im spekulativen Idealismus", u: P. ENGELHARDT (ur.) *Sein und Ethos*, Mainz, 1963; PATON, H. J., *Kant's Metaphysic of Experience*, London, 1961; DUSING, Klaus, *Subjektivität und Freiheit. Untersuchungen zum Idealismus von Kant bis Hegel*, Stuttgart, 2002; SCHMUCKER, J., *Die Ursprünge der Ethik Kants*, Meisenheim, 1961.

iz "stare grčke filozofije". Pritom se radi o podjeli filozofije na logiku, fiziku i etiku, a to je podjela koju Kant odobrava i označava kao nešto "stvari potpuno primjereno". Taj tradicionalni sustav i podjelu filozofije Kant opravdava razlikovanjem koje on sam provodi između "formalne" i "materijalne" spoznaje. Na strani "formalne" spoznaje stoji, po Kantu, logika, dok se "materijalna" strana očituje s jedne strane u metafizici prirode, a s druge u metafizici čudoređa. Što se tiče logike, u nju spada takozvana "opća logika" koja se po predmetu razlikuje od Kantove "transcendentalne logike", a koja čini znanje o formama predmetnog karaktera predmeta mogućeg iskustva. Zato bi se, slijedeći Kanta, moglo govoriti i o transcendentalnoj logici u praktičkom smislu jer on u djelu "Kritika praktičkog uma" raspravlja o pojmu "predmeta" praktičkog uma, a to su ono dobro i ono zlo. S druge su strane u transcendentalnoj logici u Kantovu djelu "Kritika čistog uma"⁹ označena i dana formalna načela izgradnje predmetnosti teorijskog predmeta, pa je i taj program logike samo nešto što odgovara kopernikanskom obratu u teorijskoj filozofiji. Na isti je način kopernikanski obrat proveden i u području praktičke filozofije: ako se naime ono "dobro" shvaća kao "predmet", tj. "objekt" volje, tada se taj "predmet" ne može smatrati nečim dobrim po sebi. Kant to shvaća u smislu da volja naprosto slijedi dobru svrhu – dapače, sadržaj te svrhe zaslužuje ime onoga "dobrog", ali samo onda i zato što je nešto što je dobro po htijenju, tj. kao ono po sebi, dobra volja. To znači da se predmet, tj. ono "dobro", nakon tog obrata

⁹ Naš prijevod: I. Kant, *Kritika čistog uma*, Zagreb, 1984.

tradicionalne moralne filozofije okreće oko volje djelujućeg subjekta umjesto da se kao u dotadašnjoj moralnoj filozofiji volja okreće oko nečeg navodno "dobrog" po sebi.

S druge se pak strane i metafizika prirode odnosi na volju, i to kao na područje pojava koje bivaju pojmljene po zakonima, međutim sama metafizika prirode svoj pogled prvotno usmjerava na "opće zakone" prirode, dok istovremeno same te zakone prirodi "propisuje" razum. Tim "propisivanjem" zakona razum postavlja, moglo bi se tako reći, mrežu nužnosti nad prirodom, pa zato Kant s obzirom na prirodu govori o "osjetilnom svijetu", odnosno za njega je priroda svijet predmeta u perspektivi mogućeg iskustva.

Nasuprot tome, metafizika čudoređa bavi se "razumskim svijetom" ili "umnim svijetom", a za taj je svijet mjerodavan zakon slobode. Za oba lika metafizike, prirode i čudoređa, Kant zahtijeva određenu formu znanstvenosti, ali i sam se odmah pita nije li u skladu sa zahtjevima same "prirode znanosti" da se izvrši razdvajanje empirijskog i racionalnog dijela znanja? Drugim riječima, postavlja se pitanje treba li empirijskoj fizici prethoditi "čista" metafizika prirode, a zatim bi u skladu s time "čista" metafizika čudoređa morala prethoditi praktičkoj antropologiji. Takvim promišljanjima Kant očito ističe autarkičnost filozofijskog znanja, koje svoje rezultate ne može ostvariti poopćavanjem empirijskih pojmova, nego se temelji na umnim projektima svijeta.¹⁰

¹⁰ Usp. Cohen, Herman, "Kants Begrundung der Ethik", u: R. Bittner-K. Cramer (ur.), *Materialien zu Kants "Kritik der praktischen Vernunft"*, Frankfurt, 1975; Prauss, G., *Kant über Freiheit als Autonomie*, Frankfurt, 1983.

U svome djelu "Metafizika čudoređa" iz 1797. Kant daje precizno određenje odnosa "čiste" praktičke metafizike naspram antropologije; po njemu je naime "primjena" metafizičkih spoznaja neosporna i nužna, a sastoji se od "prijelaza" sa stajališta "čistoga" umnog mišljenja i govora k empiriji, i to na temelju umnog projekta, nabačaja praktičkoga svijeta u svrhu poimanja iskustva i prirode čovjeka. Sam taj "prijelaz" pretpostavlja, po Kantu, mogućnost dovođenja empirijskih iskaza o čovjeku, o njegovim sklonostima i strastima na razinu transcendentalnoga govora. Za Kanta je paradigma takva "prevođenja" na transcendentalnu razinu određenje tjelesnosti čovjeka, i to u trenutku kada se tjelesnost čovjeka shvaća kao nešto što je istovremeno prožeto i pravnim značenjem. To se na primjer očituje u iskazu prirodnog prava po kojem čovjek kao takav ima pravo negdje, bilo gdje, obitavati. Ali kada Kant u djelu "Metafizika čudoređa" preuzima tradicionalnu formulu za obilježavanje metafizike kao sustava spoznaje iz čistih pojmova, on joj daje i novo značenje, koje je utemeljeno u njegovoj transcendentalnoj, kritičkoj filozofiji. On postupno razvija taj novi pojam metafizike u djelu "Utemeljenje za metafiziku čudoređa", pa se sa stajališta kasnijeg djela, "Metafizika čudoređa", stanje stvari može ovako okarakterizirati: pojmovno-metafizičko ustrojstvo moralno-pravnog svijeta dano je na temelju apriorno spoznatih uvjeta djelovanja, odnosno na način prihvaćanja ili uvlačenja uvijek novih empirijskih sadržaja koji se tumače u perspektivi apriorne ideje.

Metafizika na kritičkim temeljima sustav je spoznaje "iz čistih pojmova", u smislu da ona daje apriorno znanje

o različitim zakonodavnostima čistoga uma i po njemu utemeljenih "svjetova". Kao metafizika čudoređa ona je "znanje" koje sa stajališta praktičkog uma i njemu svojstvene perspektive daje nabačaj svijeta u koji se onaj koji djeluje "umišljuje" – tako glasi Kantov termin u III. odjeljku "Utemeljenja za metafiziku čudoređa". Metafizički um nameće perspektivu praktičkog svijeta *a priori*, situirajući i ono empirijsko, tj. naše stvarne situacije i djelovanja te "maksime" koje nas vode prema našim interesima, u područje koje se određuje čistim, praktičkim umom. Tako na primjer prirodna potreba za hranom postaje istovremeno vrijednosno relevantna i u praktičkom pogledu "određena" jer ona se može ispuniti samo u okviru pravnih uvjeta koji zabranjuju da se nekoj drugoj osobi oduzme ono što joj pripada po prirodi.

Stoga se može ustvrditi da se kritička metafizika čudoređa, zasnovana na autonomiji praktičkog uma, bavi osebujnim praktičkim svijetom i njegovim zakonodavstvom ili, drugačije rečeno, tu se radi o samozakonodavstvu čovjeka kao umnog bića. U perspektivi tog svijeta čovjek tumači svoje djelovanje i vrednuje svoje motive i maksime koje se nadaju iz njegovih interesa.¹¹

Kant u predgovoru "Utemeljenju..." govori o dva lika metafizike: s jedne strane metafiziku na osebujan način u sebi posjeduje svaki djelujući pojedinac, iako nesvjesno, i to već samim time što je postavljen u svijet djelovanja u kojem je mjerodavna apsolutna zakonodavnost. S druge strane meta-

¹¹ Usp. Heimsoeth, Heinz, *Studien zur Philosophie Kants*, Bonn, 1971; V. Gerardt, F. Kaulbach, *I. Kants "Grundlegung der Metaphisik der Sitten"*, Darmstadt, 1988.

fizika, na višem filozofijskom stupnju refleksije, daje znanje o pravu zahtjeva dužnosti i o dostojanstvu čovjeka kao zakonodavca svoga vlastitog djelovanja. Prvi lik metafizike imanentan je svakom pojedincu, dok se drugi pridržava za filozofiju.

Analogno teorijskom razumu i praktički um daje "spoznaju", a ona je vođena kategoričkim imperativom koji istodobno ima i ulogu metode praktičke spoznaje onog dobrog. Na višem stupnju filozofijske refleksije metafizika ćudoređa daje spoznaju u kojoj se označava obzor svijeta u kojem djelujući subjekt mora egzistirati da bi se mogao razumjeti kao slobodno i umno biće. Za taj je svijet mjerodavna ideja slobode. S druge strane, kritika čistoga praktičkog uma koja se javlja u vidokrugu III. odjeljka "Utemeljenja..." ukazuje na nužnost te perspektive svijeta. Tu se dakle raspravlja o ograničavanju valjanosti iskaza koji proizlaze iz toga područja, a to su u prvom redu pitanja o svijetu slobode, o mogućnostima, uvjetovanostima, granicama slobode, odnosno slobode u negativnom i pozitivnom smislu! S toga gledišta metafizici ćudoređa pripada dvojaka zadaća: kao prvo, ona predstavlja obranu od skepticizma, a zatim i potvrđivanje uvjerenja djelujućeg subjekta u slobodu i moralnost.

Iz toga proizlazi da metafizika ćudoređa nije neophodna samo iz spekulativnih razloga, nego je potrebna i obzirom na samo moralno djelovanje. Drugim riječima, metafizika ćudoređa ima zadaću da svijesti onoga koji djeluje, kao i onome koji je uvidio i spoznao svoje moralno pravo, ali isto tako i onoj uznemirenoj i nesigurnoj svijesti podari spokojnost i postojanost, i to putem spoznaje i uvida u neophod-

nost i opravdanost zahtjeva dužnosti. Na taj način svijest dopijeva do uvida da nije dovoljno djelovati "primjereno" ćudorednosti da bi se zadovoljio imperativ moralnosti, nego da se to djelovanje mora događati upravo za volju same dužnosti. To znači da djelovanje ne smije biti motivirano bilo kakvom sebičnošću ili nekim uspjehom, nego se mora djelovati za volju zakonske forme zakona (u formi kategoričkog imperativa) i tek prema tome mjerilu onaj tko djeluje treba usmjeravati svoje "maksime".

Stoga se, po Kantu, može ustvrditi da se metafizika ćudoređa zasniva na čistom zakonskom karakteru onog što je naložio praktički um. Iz toga isto tako slijedi da se praktički, djelujući um mora razdvojiti od čiste moralne filozofije, a to znači da moralno djelovanje mora biti "očišćeno" od svih empirijskih primjesa u liku različitih sklonosti, osjećaja, želja itd. U tom kontekstu Kant također govori o "čistoj" volji, a pod tim shvaća onu volju koja je vođena i motivirana isključivo zakonom uma. A "čistoća" te volje iskazuje se u tome da se njezine odluke usmjere prema *a priori* danom samozakonodavstvu uma, odnosno ne dopušta se utjecaj bilo kakvih osjetilnih motiva na volju jer su oni empirijske prirode.

Valja naglasiti kako je Kantovo pitanje u "Utemeljenju..." nije li neophodno da se jednom napokon poradi na čistoj moralnoj filozofiji bilo u opreci s tendencijama njegove ranije moralne filozofije. Po njegovu shvaćanju, moralna je filozofija "čista" kada se iz nje odstrane svi empirijski sadržaji, tj. sadržaji koji se odnose na ljudsku prirodu, sklonosti, konvencije, moralne običaje. Pritom Kant smatra da je nužnost takve "čiste" moralne filozofije već jasno

vidljiva iz tzv. "obične" ideje dužnosti i čudorednog zakona. Ta "obična" ideja počiva na projektu ili nacrtu koji je oduvijek bio dan u samoj povijesnoj zbiljnosti djelovanja, u liku dobre volje koja se ozbiljuje u praksi života; za Kanta je to svijet čovjekova djelovanja. Metafizika artikulira tu ideju kao znanje samog sebe, u liku praktičke svijesti "svakoga" pojedinca. Taj "svaki" prema Kantu mora "priznati" da je takav zakon (moralni zakon) nešto neophodno, u smislu zahtjeva apsolutne nužnosti i, štoviše, na takvoj se osebujnoj vrsti nužnosti zatim temelji i sam pojam "trebanja". Zato se može reći da se tako shvaćen zakon mora pojmiti kao nešto apriorno. Drugim riječima, "pojam" toga zakona nadaje se kao zakonodavna moć čistoga praktičkog uma, odnosno moralni zakon u liku kategoričkog imperativa nije i ne može biti rezultat bilo kakva antropološkog znanja.¹²

U tom kontekstu Kant razlikuje "praktička pravila" od "moralnog zakona"; prva su važna za pragmatičko djelovanje, tj. kod praktičkih pravila radi se o uspjehu djelovanja; ta misao o uspjehu motivira djelovanje i utoliko je oznaka "pragmatičko" preciznija od "praktičkog". U tom se slučaju onaj koji djeluje služi pravilima djelovanja koja obećavaju uspjeh, a u kojima se očituje empirijska spoznaja prirode i događanja svijeta.

Valja međutim ustanoviti kako ni praktička moralna volja ne isključuje iz svog obzora uspjeh kao takav, a u okviru zadanog sadržaja dužnosti. Nada-

lje to znači da predodžba uspjeha nije izostavljena iz samoga moralnog zakona, nego je, dapače, mogućnost uspjeha uključena u njega. Istodobno je, naravno, potpuno jasno da se moralna, dobra volja nikada ne smije određivati isključivo iz aspekta uspješnosti. O vrijednosti nekog djelovanja ne zaključuje se samo prema njegovoj uspješnosti, nego u prvom redu prema odnosu spram dužnosti, tj. prema htijenju kojim je izvršeno djelovanje, dakle prema apriornim umskim načelima. Prema tome, u volju koja djeluje u skladu s dužnosti i spram nje jamačno je uključena i volja mogućega sigurnog uspjeha, a to onda znači da se u tako shvaćenom djelovanju uzimaju u obzir i empirijska znanja o događanju svijeta (a upravo se to najčešće osporavalo u raspravama o Kantovoj teoriji).

Stoga Kant smatra da praktičko-moralna svijest mora biti svjesna biti vlastitog karaktera, i to upravo s obzirom na moralno djelovanje. Ili drugačije rečeno, volja mora uvidjeti što je to određujući temelj njezina djelovanja, tj. koji je to bitan motiv ili htijenje djelujuće volje. Jer po Kantu, nije dostatno djelovati "primjereno" zakonu, nego ideja zakona mora "određivati" ono "što" i "kako" djelovanja, tj. tu se nalaže djelovanje "iz dužnosti", a ne samo "prema dužnosti" ako se hoće da to djelovanje bude određeno kao moralno. Stoga se može ustanoviti da, po Kantu, "čistoći i nepatvorenosti" čudorednog zakona odgovara samo "čisto", tj. od empirije odvojeno mišljenje metafizike, pa stoga i sama metafizika opstoji na tlu čiste filozofije.

Zato se konzekventan program metafizike čudoređa (to se može označiti kao Kantovo epohalno postignuće), koja počiva na čistome praktičkom

¹² Usp. Paton, H. J., *The Categorical Imperative. A Study in Kant's Moral Philosophy*, New York, 1967; Hoffe, O., *Ethik und Politik*, Frankfurt, 1979.

umu i izvedena je u perspektivi "čistog djelovanja", bitno razlikuje od "opće praktičke mudrosti svijeta" "čuvenoga Wolfa", kako ga naziva Kant. Naime Wolfovo učenje (to je učenje školske metafizike 18. stoljeća) ne sadržava samo "čistu volju" i djelovanje iz dužnosti, nego isto tako uključuje empirijske motivacije, na primjer u liku pravila spretnosti, različitih vidova korisnosti, uspješnog i ugodnog života. Suprotno tome, po Kantu metafizika ćudoređa treba istraživati ideje i načela moguće čiste volje, a u njezino područje ne spadaju djelovanja i uvjeti ljudskih htijenja jer oni najvećim dijelom pripadaju psihologiji. Stoga Kant načelno prigovara Wolfu da njegov program moralne filozofije ne uzima u obzir razliku između apriorne i empirijske motivacije djelovanja.

Kantova je koncepcija metafizike ćudoređa kao prvo označena čistom voljom i odlukom volje koja vodi k djelovanju. Istodobno ta volja ocrtava svijet uma u koji je postavljen djelujući subjekt i njegova čista volja. Kantova je namjera bila utemeljiti takvu novovrsnu metafiziku "izvođenjem i utvrđivanjem" karaktera same čiste volje i svijeta koji ta volja stvara svojim tumačenjem bitka. Zato je bilo sasvim dosljedno i razumljivo što je Kant svoj program metafizike ćudoređa mogao sažeti u izričaju – "najviše načelo moralnosti".

U Kantovu je viđenju odnos između "opće praktičke mudrosti svijeta" Wolfa i školske filozofije s jedne strane i metafizike ćudoređa utemeljene na čistim načelima s druge strane usporediv s odnosom između "opće" i "transcendentalne" logike. Po Kantu se razlika među njima iskazuje u tome što prva uopće ne obraća pažnju na predmet-

no značenje te se odnosi samo na formu mišljenja, neovisno o tome jesu li u pitanju empirijski ili apriorni sadržaji. Nasuprot tome transcendentalna logika označava logičke forme mogućeg, apriornog karaktera predmetnosti uopće, pa u skladu s time metafizika ćudoređa označava apriorne perspektive u kojima čista volja bira i ocjenjuje svoje dužnosti i svrhe. Na toj se osnovi i perspektiva samozakonodavnosti uma može usporediti s kategorijalnim sustavom koji predstavlja temelje predmeta mogućeg iskustva. Isto se tako i sama praktička perspektiva, tj. perspektiva volje iskazuje kao temelj mogućih "objekata" djelovanja, i to u liku sadržaja svrha, a koji tek u tumačenju iz te perspektive postaju predmeti čiste volje. Iz toga proizlazi da je, kada Kant govori o zajedničkom umu kao jedinstvu obaju dijelova uma, naime teorijskog i praktičkog, moguće razmatrati povezanost spekulativnog tumačenja ideja slobode, besmrtnosti i Boga u njegovu djelu "Kritika čistog uma" s njihovim praktičkim tumačenjem u djelima "Kritika praktičkog uma" i "Metafizika ćudoređa". Isto se tako može reći da se Kant, kada se radi o tumačenju tih ideja sa stajališta praktičkog uma, može nadovezati i na svoja dijalektička razmišljanja u djelu "Kritika čistog uma", gdje se ideje slobode, besmrtnosti duše i najvišeg dobra smatraju nečim što je povezano s empirijskim istraživanjem prirode, pa se zato i same te ideje iskazuju kao nešto mislivo. U taj misaoni sklop spekulativnog uma, tj. u dokaz da je moguće istraživati i promišljati te ideje, uklapa se praktički um sa svojim predodžbama o njihovu praktičkom realitetu. Na taj se način kod Kanta oba lika uma, spekulativni i praktički, na-

dopunjuju težeći osebnom jedinstvu i jedinstvenoj arhitektonici.¹³

U predgovoru svojoj knjizi “Utemeljenje za metafiziku čudoređa” Kant naznačuje da će u tom radu najprije slijediti analitičku, a zatim sintetičku metodu. U prva dva odjeljka radi se o analitičkom, a u trećem o sintetičkom postupku. Što se tiče analitičke metode, ona prema tradicionalnom učenju o metodi ima zadaću da jednu cjelinu, koja se tumači kao složeno jedinstvo, razloži tako da se na kraju analize dobije načelo njezina sustava. Kant međutim kao prvo postavlja pitanje karaktera samog problema koji je u temelju metafizike čudoređa. On ga u “Utemeljenju...” naznačuje već u naslovu prvog odjeljka, u kojem se bavi pitanjem prijelaza od obične čudoredne umne spoznaje k filozofijskoj umnoj spoznaji. Tu se ponovno susrećemo s pojmom praktičke spoznaje, naime pod “običnom čudorednom umnom spoznajom” Kant poima spoznaju onog dobrog, i to putem djelujuće svijesti, u obzoru čudorednog zakona. Po Kantu je to već dokaz da je sama metafizika, i to nesvjesno, prisutna u “običnoj” moralnoj poziciji, pa samu tu metafiziku valja dovesti do lika znanstvene svijesti. Po Kantu se upravo to događa u navedenom “prijelazu”, koji je izvršen u metafizici čudoređa. Tu se naime polazi od oduvijek prisutnoga moralnog života “poštenih” ljudi, a da pritom njihov “običan” ču-

doredni sud unaprijed i oduvijek ima pred očima sam čudoredni zakon, i to kao mjerilo svojih odluka. Zato i metafizika čudoređa, po Kantu, ima zadaću protumačiti taj svijet djelovanja, u kojem je oduvijek prisutna sama svijest povijesne zbiljnosti moralnog života. Time metafizika čudoređa ne iznevjerava svoj temeljni princip – usmjerenost k načelu “trebanja”, a ne “bitka”. Takva usmjerenost metafizike čudoređa očito i proizlazi iz same njezine zadaće, koja se sastoji od istraživanja djelotvornosti, zbiljnosti djelovanja, ali u prvom redu s obzirom na određujuće temelje morala koji su u samoj osnovi toga istog djelovanja. Međutim istovremeno valja istaknuti da tzv. “obična” čudoredna svijest ima naivan odnos spram čudorednog zakona, pa se zato lako daje dovesti u zabludu naspram svojih po prirodi dobrih uvjerenja putem različitih sofističkih prigovora. U tome je pogledu Kantovo stajalište sukladno s Rousseauovim; naime i Kant kao zadaću metafizike navodi pripomoć prirodnoj, običnoj moralnoj svijesti, jer radi se o ugroženosti moralne svijesti od strane sofističke filozofije. Može joj se pomoći tako da se u samoj običnoj moralnoj svijesti potvrđuje metafizika čudorednosti, koja je u njoj nesvjesno sadržana. Po Kantu se taj uvid i ta spoznaja mogu potaknuti jačanjem uvjerenja o bezuvjetnoj i imperativnoj vrijednosti čudorednih zakona.¹⁴

¹³ Usp. Henrich, Dieter, “Der Begriff der sittlichen Einsicht und Kants Lehre vom Faktum der Vernunft”, u: *Kant – Zur Deutung seiner Theorie von Erkennen und Handeln*, iz. Gerold Prauss, Köln, 1973; Henrich, Dieter, “Die Deduktion des Sittengesetzes”, u: A. Schwan (ur.) *Denken im Schatten des Nihilismus*, Darmstadt, 1975.

¹⁴ Fleischer, Margot, “Die Formeln des kategorischen Imperativs in Kants Grundlegung zur Metaphisik der Sitten”, u: *Archiv für die Geschichte der Philosophie* 46, 1964; Pogge, T. W., “The Categorical Imperative”, u: *Grundlegung zur Metaphisik der Sitten...*, iz. O. Hoffe, Frankfurt, 2000; Pieper, A., “Wie ist ein kategorischer Imperativ möglich?”

Stoga se može ustvrditi da Kant tako opisanim i određenim "prijelazom" od obične k filozofijskoj umnoj spoznaji pokazuje i potvrđuje da se odnos djelujućeg subjekta naspram njegova zbiljskog svijeta treba promatrati kao nešto neraskidivo povezano. Pritom Kant, kao što je rečeno, polazi od pretpostavke zbiljnosti svijesti koja je određena dužnošću, a koja se ozbiljuje, potvrđuje u svijetu djelovanja. Tome opet odgovara Kantovo analogno utemeljenje znanja o realitetu izvanjskog svijeta u području spekulativne filozofije, o čemu govori u odjeljku "Pobijanje idealizma" u knjizi "Kritika čistog uma". U praktičkoj filozofiji Kant kao polazište svog filozofiranja uzima, tj. postavlja izvjesnost konkretnih unutar svjetskih odnošenja djelujućeg subjekta, i to u liku povijesne zbiljnosti djelatnog subjekta te moralnog iskustva u empirijskom svijetu. Kada Kant s tog polazišta poduzima navedeni "prijelaz" k metafizici čudoređa, tada se u tome "prijelazu" očituje kretanje samog filozofijskog mišljenja u smislu da misleći subjekt daje projekt svijeta djelovanja sa stajališta praktičkog uma, odnosno metafizičkog htijenja k znanju. Valja međutim naglasiti da navedeno stajalište praktičkog uma po sebi nema izričitu svijest o takvu svome djelovanju u koje je postavljeno. Zato bi se moglo reći da je metafizičar solidaran s običnom ču-

u: *ibidem.*; Konhardt, K., "Faktum der Vernunft? Zu Kants Frage nach dem 'eigentlichen Selbst' des Menschen", u: G. Prauss (ur.) *Handlungstheorie und Transzendentalphilosophie*, Frankfurt, 1986; Hoerster, N., "Kants kategorischer Imperativ als Test unserer sittlichen Pflichten", u: M. Riedel (ur.) *Rehabilitierung der praktischen Philosophie*, sv. II, Freiburg, 1974.

dorednom svijeću svijeta iako se ne priklanja neposrednosti prostog prihvaćanja moralnog stava spram svijeta. Radi se upravo o tome da metafizika čudoređa nadopunjava ono naivno priznavanje važenja stava "treba da", i to potvrđivanjem njegove bezuvjetne opravdanosti. Kant prema tome analitičkom metodom daje "običnoj čudorednoj umnoj spoznaji" status zbiljskog, djelatnog stajališta u svijetu čudoređa, pa stoga to stajalište postaje poseban predmet samog metafizičkog mišljenja, odnosno osnova za raspravu o položaju djelujućeg subjekta u svijetu. U tome smislu metafizika čudoređa postavlja utemeljen i opravdan zahtjev za važenjem čudorednog zakona, a pritom u nekoj vrsti transcendentalne dedukcije polazi od pojma "trebanja". Na taj se način u okviru analitičke metode dolazi do spoznaje da djelujući subjekt, stojeći pred zahtjevom kategoričkog imperativa, sam mora dati projekt svijeta u liku moralnog samozakonodavstva uma.¹⁵

Navodeći u predgovoru "Utemeljenje..." naslove sva tri odjeljka svog rada, Kant na karakterističan način u svakome rabi riječ "prijelaz". U prvom odjeljku radi se o "prijelazu" "obične čudoredne spoznaje" k metafizici čudoređa; drugi se odjeljak bavi "prijelazom" od popularno-filozofijske moralne filozofije k metafizici čudoređa; dok se u trećem sintetičko-konstruktivnom odjeljku daje prijelaz od metafizike čudoređa ka kritici čistoga praktičkog uma.

¹⁵ Usp. Wenzel, U. J., *Antroponomie. Kants Archäologie der Autonomie*, Berlin, 1992; Kemp, J., "Kant's Examples of the Categorical Imperative", i Harrison, J., "Kant's Examples of the First Formulation of the Categorical Imperative", u: R. P. Wolff (ur.) *Kant – A Collection of Critical Essays*, Anchor, 1967.

Misaono kretanje tih “prijelaza” najbolje se može pojmiti u smislu pitanja metode, s time da se u prva dva odjeljka, u kojima se prema Kantovu iskazu rabi analitička metoda, “prijelaz” vrši od nekoga dotičnog povijesno-zbiljskog lika moralnog mišljenja k njegovu apriornom podrijetlu. U tome prvom koraku mišljenje vrši “prijelaz” od oduvijek ozbiljene spoznaje dužnosti k njezinu apriornom podrijetlu, a to valja shvatiti kao temeljni čin subjekta u smislu autonomnog samozakonodavstva uma, tj. u preuzimanju stajališta zasnovanih na samozakonodavstvu uma. U drugom odjeljku metafizika vrši “prijelaz” od načina mišljenja popularne moralne filozofije k metafizici ćudoređa, a to znači da se tu konzekventno provodi “čistoća” ćudorednih načela. Prema tome, oba se “prijelaza” odvijaju od činjenica, onog empirijskog, k njihovim izvorima, onom transcendentalnom i apriornom, i to analitičkom metodom. No “prijelazi” o kojima Kant tu govori ne predstavljaju samo logičko kretanje, nego korak od jednog stajališta mišljenja k drugom. U prva dva vrši se “prijelaz” od zbiljsko-povijesnog, misaonog i voljnog lika praktičke svijesti k onome stajalištu u kojemu izlazi na vidjelo njegovo transcendentalno-apriorno izvorište. A da bi se tako nešto uopće moglo postići, neophodno je da sam onaj koji filozofira izvrši jedan temeljni čin, a to je preuzimanje stajališta autonomnog samozakonodavstva uma.

I, konačno, slično se može reći o “prijelazu” koji se vrši u trećem odjeljku, tj. “prijelazu” od metafizike ćudoređa ka kritici čistog praktičkog uma. Kant taj “prijelaz” označava kao sintetički jer se u njemu preuzeto mjerilo moralne volje rabi da bi se izgradila svijest o metafizičkom mišljenju kao

formi autonomnog zakonodavstva koje se primjenjuje na zbiljnost praktičke svijesti, a na temeljima čistog praktičkog uma. I, dakako, u tom se “prijelazu” ne radi o izvršenju nekog logičko-metodologijskog kretanja, nego ga valja pojmiti kao čin filozofijskog mišljenja u kojem se odvija korak od “ja trebam” k “ja hoću”. Tek u tom filozofijskom prijelazu postaje shvatljivo ono što je dosegao praktički um, a to je upravo ono što omogućuje kategorički imperativ, naime opći zakon koji je dospio do sinteze s mojom pojedinačnom voljom i njezinim maksimumima.¹⁶

Kant tu postavlja zahtjev za autarkijom koji se iskazuje kao osebujan moralni zahtjev u smislu samoodređenja subjekta i njegove samo-dane vrijednosti, i to kao konsekvencija samoga metafizičkog mišljenja. Po Kantu, dokaz za to imamo u činjenici da filozofija može biti od koristi za djelujući subjekt samo pod pretpostavkom konzekventnoga apriorističkog mišljenja. Kao što smo već naveli, po Kantu svaki pojedinac nesvjesno u sebi nosi neku metafiziku ćudoređa i to se može označiti kao takoreći njegova dužnost po prirodi, ali pojmom dužnosti u metodologijski utemeljenom obliku raspolaže samo filozof. Pritom uvijek iznova valja naglašavati da Kant sam pojam metafizike shvaća u specifičnom otklonu od tradicije te se u okviru toga novog poimanja njegova metafizika ćudoređa može označiti kao osebujno “znanje”. To specifično znanje nema ono prak-

¹⁶ Usp. Ebingaus, Julius, “Die Formeln des kategorischen Imperativs und die Ableitung inhaltlich bestimmter Pflichten”, u: *Gesammelte Aufsätze...*, Hildesheim, 1968; Reich, Klaus, “Kant und die Ethik der Griechen”, u: *Gesammelte Schriften*, Hamburg, 2001.

tičko samo kao svoj “predmet”, nego ono, dapače, počiva na jednom temeljnom činu, a to je pretpostavka umnog stanja svijeta. Iz toga onda proizlazi da se tek u takvoj perspektivi može tumačiti sloboda ljudskih odnošenja i razmatrati mogućnosti i granice praktičkog znanja o ljudskoj slobodi, o svijetu ljudskog djelovanja kao osobitom “carstvu svrha” te o konačnom i najvišem dobru. To sve zajedno predstavlja stajalište kritički utemeljene metafizike u Kantovu smislu, pa stoga i metafizika u takvu kritičkom značenju i danas može polagati pravo na važenje usprkos svim suvremenim antimetafizičkim uvjerenjima i resantimanima.

Osim toga neophodno je istaknuti kako je Kantov moralni patos očito utemeljen i u političkoj volji za izgradnjom i konstrukcijom jednoga osobitog svijeta djelovanja. Radi se o političkoj praksi koja je primjerena građaninu i njegovoj samosvijesti, odnosno zbiljnosti njegove slobode i samostalnosti. To se lako može uočiti već na samom početku Kantova djela “Utemeljenje za metafiziku ćudoređa”, i to u rečenici u kojoj Kant – to valja jasno istaknuti – otvara novu epohu u povijesti morala i moralnih učenja. Radi se, dakako, o znamenitom stavu, tvrdnji da se samo i jedino dobra volja bez ograničenja može priznati kao nešto po sebi dobro. Postavljanjem dobre volje kao mjerila moralnog vrednovanja i ocjenjivanja izbora svrha i cilja djelovanja Kant je čovjeku kao građaninu dao apsolutnu vrijednost. Tu se radi o bezuvjetnoj vrijednosti i dostojanstvu individuuma, a na koje se čovjek kao građanin može i treba pozivati kada se radi o određivanju njegova mjesta u društvu i naspram onih koji vladaju. Građanin se može pozvati na apsolutni karakter

vlastite vrijednosti, odnosno, budući da je on predstavnik moguće dobre volje, svojstvena mu je sloboda u smislu samozakonodavstva uma, te stoga samo on raspolaže mjerilom o onome što je dobro i što je loše. Drugim riječima, puka činjenica da neki građanin u većoj ili manjoj mjeri sudjeluje u vlasti ne može nikako pogađati njegovu vrijednost kao građanina. Iz toga također proizlazi da se građanina mora tretirati kao su-predstavnika ili su-djelujućeg na najvišem dobru, a kako svi ljudi, svi pojedinci su-djeluju na toj najvišoj vrijednosti, onda je sam čovjek kao građanin mjerilo svih ostalih relativnih vrijednosti.¹⁷

Stoga na kraju izlazi na vidjelo da je u samom pojmu i značenju termina “moral” i onog moralnog sadržano specifično određenje položaja čovjeka i njegove apsolutne vrijednosti u osobi građanina. Osim toga tu se jasno iskazuje i filozofijsko-politička motivacija koja je bila itekako mjerodavna za Kantovu izradbu vlastitog moralnog učenja. To bi se opće Kantovo stajalište moglo ovako sažeti: čovjek samom sebi daje apsolutnu vrijednost, i to time da u samom sebi uspostavlja sustav dobre volje, a potom on u toj perspektivi, djelovanjem i kultiviranjem vlastite prirode, predstavlja i određeni politički stalež. To je Kant jasno razradio u svome djelu “Metafizika ćudoređa”; tu se naime radi o onome staležu koji je po definiciji samostalan i ugovorno sposoban. Tu sam čovjek zauzima osobit položaj naspram prirode, posebno svoje vlastite, odnosno radi se o položaju u kojem čovjek izražava zahtjev za vlasti-

¹⁷ Usp. Niesters, Th., *Kants kategorischer Imperativ als Leitfaden humaner Praxis*, Freiburg/München, 1989.

tim ozbiljenjem, a način je toga ozbiljnija djelatna preradba prirode i vlastito obrazovanje. Svi ti elementi zajedno predstavljaju i čine proces u kojem se odvija preobrazba neke prirodne tvari ili dobra u određeno moralno-političko dobro. Čovjek na taj način dolazi u stanje autarkije, a to znači da je svoje mjesto u društvu stekao neovisno o milosti prirode ili, drugačije rečeno, on je zaslužio i dobio svoje društveno priznanje kao samozakonodavni um u liku građanina s vlastitim pravima.¹⁸

Na kraju još valja istaknuti da u Kanta postoji nešto analogno ovom osebujnom stajalištu praktičke filozofije, što se, dakako, nalazi u području teorijske filozofije. Kant naime dokazuje da postoji tako nešto kao samooblikovanje filozofije, i to na temelju samoza-

konodavstva uma. Zatim tvrdi da postoji tako nešto kao prirodna sklonost metafizici. No s druge nam strane, kaže Kant, sama povijest metafizike pokazuje da i sama metafizika treba neku dodatnu, višu izrađenost i sustavnost; moglo bi se reći da metafizika treba znanstvenost. U taj proces izobrazbe znanstvenosti metafizike zapada metafizički um, a Kant to prikazuje u djelu "Kritika čistog uma". Zato se može reći da je u Kantovu djelu "Kritika čistog uma" utemeljena i razložena zadaća i doseg samozakonodavstva uma, tj. kritičkog metafizičkog mišljenja.¹⁹

S obzirom na takve temeljne i opće pretpostavke Kant sasvim dosljedno i opravdano označava i određuje položaj i mjesto filozofa kao zakonodavca uma.

¹⁸ Usp. Kersting, W., *Wohlgeordnete Freiheit*, Frankfurt, 1997; Duising, Klaus, "Kants Ethik in der Philosophie der Gegenwart", u: D. H. Heidemann i K. Engelhardt (ur.) *Warum Kant heute?*, Berlin, 2004.

¹⁹ Usp. Kant in der Diskussion der Moderne, iz. G. Schonrich i Y. Kato, Frankfurt, 1997; vidi posebno priloge: H. Schnedelbach, H. M. Baumgartner, K. Cramer, Karl-Oto Apel, O. Hoffe, G. Schonrich.

LITERATURA

- Bittner, R. (2000) Das Unternehmen einer Grundlegung zur Metaphisik der Sitten, u: O. Hoffe, ur., *Grundlegung zur Metaphisik der Sitten, Ein kooperativer Kommentar*. Frankfurt
- Cohen, H. (1975) Kants Begründung der Ethik, u: R. Bittner i K. Cramer, ur., *Materialien zu Kants "Kritik der praktischen Vernunft"*. Frankfurt
- Dusing, K. (2002) *Subjektivität und Freiheit. Untersuchungen zum Idealismus von Kant bis Hegel*. Stuttgart
- Duising, K. (2004) Kants Ethik in der Philosophie der Gegenwart, u: D. H. Heidemann, K. Engelhardt, ur., *Warum Kant heute?* Berlin
- Ebingaus, J. (1968) Die Formeln des kategorischen Imperativs und die Ableitung inhaltlich bestimmter Pflichten, u: *Gesammelte Aufsätze*. Hildesheim
- Fleischer, M. (1964) Die Formeln des kategorischen Imperativs in Kants Grundlegung zur Metaphisik der Sitten. *Archiv für die Geschichte der Philosophie* 46.
- Gerardt, V., Kaulbach, F. (1988) *I. Kants "Grundlegung der Metaphisik der Sitten"*. Darmstadt
- Harrison, J. (1967) Kant's Examples of the First Formulation of the Categorical Imperative, u: R. P. Wolff, ur., *Kant – A Collection of Critical Essays*. Anchor
- Heimsoeth, Henrich, D. (1963) Das Problem der Grundlegung der Ethik bei Kant und im spekulativen Idealismus, u: P. Engelhardt, ur., *Sein und Ethos*. Mainz
- Henrich, D. (1973) Der Begriff der sittlichen Einsicht und Kants Lehre vom Faktum der Vernunft, u: G. Prauss, ur., *Kant – Zur Deutung seiner Theorie von Erkennen und Handeln*. Köln
- Henrich, D. (1975) Die Deduktion des Sittengesetzes, u: A. Schwan, ur., *Denken im Schatten des Nihilismus*. Darmstadt
- Hoffe, O. (1979) Kants kategorischer Imperativ als Kriterium des Sittlichen, u: *Ethik und Politik*. Frankfurt
- Hoffe, O. (1996) *Immanuel Kant*. München
- Hoerster, N. (1974) Kants kategorischer Imperativ als Test unserer sittlichen Pflichten, u: M. Riedel, ur., *Rehabilitierung der praktischen Philosophie*, sv. II. Freiburg
- Kant, I. (1774/1779) *Vorlesungen über Moralphilosophie*, Bd. XXVII Akademieausgabe.
- Kant, I. (1974) *Kritika praktičkog uma*. Zagreb
- Kant, I. (1984) *Kritika čistog uma*. Zagreb
- Kant, I. (1990) *Metafizička polazna načela prirodnih znanosti*. Sarajevo
- Kant, I. (1995) *Osnivanje metafizike ćudoređa*, 2. izd. Zagreb
- Kant, I. (1999) *Metafizika ćudoređa*. Zagreb
- Kaulbach, F. (1985) *Immanuel Kants "Grundlegung zur Metaphisik der Sitten"*. Darmstadt
- Kemp, J. (1967) Kant's Examples of the Categorical Imperative, u: R. P. Wolff, ur., *Kant – A Collection of Critical Essays*. Anchor
- Kersting, W. (1997) *Wohlgeordnete Freiheit*. Frankfurt

- Konhardt, K. (1986) Faktum der Vernunft? Zu Kants Frage nach dem "eigentlichen Selbst" des Menschen, u: G. Prauss, ur., *Handlungstheorie und Transzendentalphilosophie*. Frankfurt
- Lehman, G. (1969) *Beiträge zur Geschichte und Interpretation der Philosophie Kants*. Berlin
- Niesters, Th. (1989) *Kants kategorischer Imperativ als Leitfaden humaner Praxis*. Freiburg/München
- Paton, H. J. (1961) *Kant's Metaphysic of Experience*. London
- Paton, H. J. (1967) *The Categorical Imperative. A Study in Kant's Moral Philosophy*. New York
- Pieper, A. (2000) Wie ist ein kategorischer Imperativ möglich?, u: O. Hoffe, ur., *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, Ein kooperativer Kommentar*. Frankfurt
- Pogge, T. W. (2000) The Categorical Imperative, u: O. Hoffe, ur., *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Frankfurt
- Prauss, G. (1983) *Kant über Freiheit als Autonomie*. Frankfurt
- Reich, K. (2001) Kant und die Ethik der Griechen, u: *Gesammelte Schriften*. Hamburg
- Schmucker, J. (1961) *Die Ursprünge der Ethik Kants*. Meisenheim
- Schonrich, G., Kato, Y., ur. (1997) *Kant in der Diskussion der Moderne*. Frankfurt
- Siep, L. (2000) Wozu Metaphysik der Sitten, u: O. Hoffe, ur., *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, Ein kooperativer Kommentar*. Frankfurt
- Wenzel, U. J. (1992) *Antroponomie. Kants Archäologie der Autonomie*. Berlin

Groundwork for Kant's Practical Philosophy: Construction and Meaning of the Work "Groundwork for the Metaphysics of Morals"

SUMMARY In the article, the author provides a systematic analysis and interpretation of Kant's major work 'Groundwork for the Metaphysics of Morals'. The author demonstrates that Kant viewed his programme of founding a new kind of metaphysics as a distinctive unity of the practical and theoretical part of philosophy, i.e. a unity of pure practical reason with speculative reason. It is already manifested in the original common assumption of the 'Groundwork', because 'at the end there can only be one and the same reason that can be different only in its application'.

KEYWORDS pure practical reason, theoretical reason, categorical imperative, autonomy of will, reality of freedom